

- сосни / М. Зеров // Життя і революція. — 1925. — № 11. — С. 67—75.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. — К. : Основи, 2002. — 664 с.
5. Хвильовий М. Твори : у 2 т. / Микола Хвильовий. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2. — 925 с.
6. Хвильовий М. Лист до Миколи Зерова / М. Хвильовий // Твори : у 2 т. / М. Хвильовий. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2. — С. 840—881.

L. ROMANIUK

Mykolaiv

DILEMMA «EUROPE» AND «PROSVITA» IN THE PAMPHLET MYKOLA KHVYLOVY

In article it is told about an ideological basis of literary discussion of 1925–1928, participation of the vaplityanskoho leader Mykola Khvylovy and its performances against pluzhanstva, masovizm and «chervonoyi prosvity»

Key words: literature, criticism, discussion, modernism, style pamphlet.

Л. Н. РОМАНЮК

г. Николаев

ДИЛЕМА «ЕВРОПА» И «ПРОСВИТА» В ПАМФЛЕТАХ НИКОЛАЯ ХВИЛЕВОГО

В статье идет речь об идейной основе литературной дискуссии 1925–1928 гг., участие в ней лидера ВАПЛИТЕ Н. Хвильового и его выступлениях против плужанства, массовизма и «червоної просвіти».

Ключевые слова: литературоведение, критика, дискуссия, модернизм, стиль, памфлет.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2015

УДК 821.161.2'06-6.091.Франко(092)

Л. В. РУПЕНКО (ЗАРИЦЬКА)

м. Донецьк

lyusya87@yandex.ru

ПОЕТИКА ІНТИМНОГО ЛИСТУВАННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглянуто інтимний епістолярій кінця ХІХ – початку ХХ ст.: подано визначення інтимного листування як у вузькому, так і в широкому значеннях. Дослідження включає досвід попередніх розвідок у сучасній українській і зарубіжній епістолографії, що дотичні до теми поетики інтимного листа. Визначено, що інтимний письменницький лист кінця ХІХ – початку ХХ ст. має такі ознаки як експресивність, поліфонічність, іноді – еротизм.

Ключові слова: інтимний лист, автор і адресат, експресивність, поліфонізм, шаблонність листів.

Оскільки об'єктом нашого дослідження є інтимне листування, розглянемо деякі особливості інтимного епістолярного дискурсу. Брак теорії листа і недостатня кількість практичних розвідок позначилися і на дослідженнях інтимного епістолярію, адже така тема не могла віднайти суттєвого відображення в розвідках вчених ХХ ст. – заважали, передусім, політичні умови стосовно поняття «інтимний».

Уперше поняття «інтимний» як означення щодо слова «лист» ужив Цицерон, поділивши листи на призначені для публіки й інтимні (особисті). «Новий тлумачний словник української мови» подає такі значення слова «інтимний»: «1. Стос. до глибоко особистого, потаємного; потаємний, заповітний, щиросердий || який стосується почуття кохання; сердечний, любовний. 2. Задушевний, сердечно-

ширий, близький» (Т. 2 : Ж – ОБД, 195). «Толковый словарь живого великорусского языка» В. Даля дає подібне трактування (Т. II: И – О, 58), а «Большой толковый словарь русского языка» за редакцією С. Кузнецова тлумачить це слово так: «[від франц. intime]. 1. Який стосується особистого життя людини, її стосунків з близькими людьми. || Який стосується сфери почуттів, таємний, глибоко особистий. 2. Який перебуває в тісному дружньому зв'язку, стосунках; позбавлений офіційності» (С. 396).

Отже, беручи до уваги наведені визначення, зазначимо, що поняття «інтимний епістолярій» слід розуміти в широкому і вузькому значенні. У широкому значенні – це листування, що стосується особистого життя адресанта, його взаємин з близькими людьми і в якому виявляються його почуття та потаємні думки. Адресатами такого епістолярію можуть бути і друзі, і родичі, й кохана людина. Таке трактування інтимного епістолярію наближає його до поняття «неофіційний», тобто особистий, дружній, родинний тощо. У вузькому ж значенні інтимний епістолярій – це листування з коханою людиною; отже, поняття «інтимний епістолярій» і «любовний епістолярій» є синонімічними.

У післямові до видання «Любовь в письмах выдающихся людей XVIII и XIX века» Ф. Медведєва знаходимо трактування поняття «любовні листи»: «звертання однієї людини до іншої, це поривання, поклик, освідчення, прагнення відійти від самотності...» [7, 571].

Слід зауважити, що далеко не всі подробиці інтимного листування можуть стати набуток суспільства. Як справедливо зазначила Михайлина Коцюбинська, «якогось спеціального інтересу до такого (інтимного – Л. Р.) дискурсу, культури подібних публікацій ми донедавна практично не мали. Листи письменників, якщо й публікувалися, то акцент робився на загальнозначущих... аспектах листування, що ж до моментів надто особистих, – вони збувалися здебільшого багатозначними крапками у квадратних дужках» [5, 33–34], або й взагалі знищувалися (листи М. Коцюбинського до Олександри Аплаксіної, Івана Франка до Ольги Рошкевич, Уляни Кравченко, Ольги Білинської, Целіни Зигмунтовської [3, 306]).

Втративши листи письменників, купюрувавши їх, ми втрачаємо автентичний документ, такий необхідний для вивчення не лише приватного життя письменника, але і його творчості. Адже, за Жанною Ляховою, «приватний лист письменника – це автентичне джерело дослідження його творчої індивідуальності з усією системою понять цієї структури: особистість, індивідуальність, характер, світогляд, психологія творчості, індивідуальний стиль тощо» [8, 86].

Лист письменника є найпевнішим документом його щоденного і творчого життя; джерелом універсальних знань про соціальне оточення, той чи той життєвий досвід, нарешті, певні переживання, враження, які іноді продовжують своє життя у творах митця. Отже, лист виступає, так би мовити, першоджерелом для висловлювання того, що впливає на письменника, оточує його. Таку думку висловила й Михайлина Коцюбинська [5, 13]. Отже, не слід ігнорувати факти з інтимного життя, оскільки «давно вже час оцінювати нашу спадщину і сучасний літературний плин, виходячи з критеріїв, які Ю. Шерех-Шевельов сформулював у заголовку збірки «Не для дітей»...» [5, 13]. Але не можна й «вдиратися» «в інтимні сфери зі своїм поверховим коментарем на догоду апріорно заданій тезі, порушуючи делікатну тканину інтимних стосунків, силове поле особистості, звичаєві й психологічні стереотипи певного часу і певного середовища» [5, 13–14].

Такому підходу до автентичних документів сприяла, з одного боку, ідеалізація особистості автора («міфологізація» «класиків і некласиків», а також панівна концепція: «якщо поети – вчителі, провідники, батьки, «вожді» – як же можна брати їх у звичних звичаєвих житейських вимірах?!» [5, 14]. Тим-то й виникла тенденція до агіографічності у змалюванні образу автора.

З іншого боку, поява нових учень із психології (З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фромма тощо), котрі мали на меті, передусім, епатувати читача, віднайти сенсаційні подробиці інтимного життя того чи того письменника без урахування контексту висловлювання, без дотримання наукової етики, а іноді зі свідомим вульгарним підходом до делікатних ситуацій в

особистому житті видатної особи), феміністичний рух спричинили протилежні тенденції. Вони мають право на існування, але наскільки вони узгоджуються з історичною достовірністю, з правдою характеру й особистості, іншими словами, – текстом і контекстом [5, 14]? (Прикладом можуть служити розвідки С. Павличко про Лесю Українку та Ольгу Кобилянську, М. Коцюбинського, А. Кримського).

На відміну від такого підходу до вивчення інтимних листів (тобто особистого життя письменників), маємо присутні праці Євгена Нахліка, в яких проаналізовано взаємини П. Куліша з жінками так, що з цих розвідок постає цілісний образ письменника з його уподобаннями, життєвим кредо, ставленням до роботи, родини, таланту. І хоч описано особисте життя одруженого чоловіка, проте це зроблено майстерно, оминаючи гострі кути Кулішевої біографії (Нахлік Є. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: біографічно-культурологічне дослідження з додатком невідомого листування. – Львів, 2009; Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: документально-біографічна студія. – К., 2006).

Ще одним прикладом об'єктивного, понауковому виваженого й сумлінного підходу до опрацювання текстового масиву, зокрема й епістолярного, є монографія Лариси Мірошниченко «Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології творчості та текстології» (К., 2001) – ґрунтовна, закорінена в емпіричний матеріал студія, котра чітко випрозорує психодуховний силует поетеси й закриває простір для різних псевдонаукових демагогічних спекуляцій.

Отже, мета нашої статті полягає у вивченні ознак інтимного листа кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Звертаючись до історії, слід пригадати величезну популярність збірників, у яких містилися приклади листів на всі випадки життя. Так, у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України зберігся «Порадник, як писати листи». Тут міститься вступне слово видавця, в якому той повідомляє, що цей збірник «має вказати залюбленій чи охочій до любови особи, в який спосіб найлегше познакомлюватись, пізнавати себе взаємно, жартувати то-що» [10, 3].

«Порадник, як писати листи» складається з двох розділів: «Як познакомлюватись?» і «Заявлення любови і освідчини». У першому маємо листи, в яких хлопець просить про зустріч або про початок листування і можливі прихильні й неприхильні відповіді на них. У другому розділі вміщено приклади класичного зразка освідчин і відписи на них. Отже, це свідчить, що таке листування було досить характерне наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Коментуючи листи гетьмана Мазепи до Мотрі Кочубеївни, Михайло Рудницький зазначав, «що всі закохані дивовижно подібні між собою і постійно богохулять. Намагаються своїх обраниць серця посадити на небесний престол, аби всі поклонялись, окрім того, ці ж закохані стають такими «зацофаними», що оперують постійно одним і тим же арсеналом порівнянь та слів, ніби інших не було» [цит. за: 2, 103].

Аналізуючи листування Івана Франка з жінками, не можна не звернути увагу на лист, а точніше, щоденник самогубці (пана Супруна), який було адресовано Уляні Кравченко і з яким сам Франко був знайомий (сліди його прочитання відбито в збірці «Зів'яле листя»). Франко зрозумів, що «послання... було... просто ловелаським листом...» [2, 116]. Тут же Р. Горак підтвердив існування значної кількості шаблонів любовних листів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [2, 104]. Адже пан Супрун активно позичав порівняння і слова у своїх великих попередників. «Напевно, не мав у тому відношенні багато труднощів, бо в ті часи можна було купити у книжковій крамниці спеціальні підручники з набором подібних фраз, зворотів, листів під кожну ситуацію, починаючи від Давньої Греції та Давнього Риму. Його попередникам також не вистачало чорнила, щоб описати принади об'єкта свого кохання. Не вистачало їм також гусячих пер, навіть коли б для цієї мети пообскубувати гусей цілого світу, вже не кажучи про те, що вони клялись, що не вмють і не сміють описати божественну красу «найдорожчої» і «незрівнянної» [2, 104].

Але, незважаючи на все це, любовний епістолярій – це все ж таки й відтворення неповторного кохання двох осіб. С. Скварчинська стверджувала, що листи любовні і дружні наділені художністю [12, 109].

Ф. Медведєв зауважив: «Усі ми кохаємо так само, як розуміємо світ» [7, 8]. І справді, інтимний, любовний лист дає змогу відкрити в будь-якій людині її найкращі якості, її сутність. А любовний епістолярій, крім того, посилюється знаком найбільшої інтимності, адже зазирає в «душу» адресата. Л. Морозова наголошувала, що «особистісний збіг адресата висловлювання з тим, кому це висловлювання відповідає, є провідною жанровою домінантою листа: автор листа, намагаючись визначити можливе розуміння своїх думок і почуттів, орієнтується на апперцептивний фон сприйняття мовлення, серед чинників якого вирізняють психологічні (вік, характер мислення, тип нервової системи, настрої) і соціальні (походження, рівень освіти, коло інтересів, соціальний стан, політичні переконання, професійна приналежність, рівень обізнаності з ситуацією)» [9].

Лист до коханої людини, попри все, припускає якнайбільшу присутність в ньому адресата. Адже лише закоханий може бути так сильно зосереджений на коханій особі. Тому справедливим є твердження: «Лист – не тільки «автопортрет» автора, в ньому проступають риси адресата...» [5, 61]. Автор найчастіше певним чином моделює себе і образ коханої людини. Михайлина Коцюбинська вважала, що це загалом характерно для листування, передусім, інтимного, це «одна з іманентних його характеристик, надто якщо автором листа є письменник, людина активно творча, що завжди перебуває у силовому полі художнього мислення» [6, 321–322].

До того ж, С. Скварчинська наголошувала, що лист виявляє ті стосунки, які є між автором і адресатом [12, 38–39]. Тобто зі змісту листа видно те, чи автор і адресат є приятелями, закоханими, родичами, чи то лист людей, які мають спільні інтереси або справи. Дослідниця впевнена: «Чим ближчі автор і адресат, тим менш формальна композиція листа» [12, 79].

Коли хтось пише листа, він не лише визначає свою роль стосовно адресата, але також намагається зрозуміти, що Я (автор) стане Ти (адресатом) у новій кореспонденції. Так реалізується діалогічність епістолярію. До того ж, любовному дискурсу властива така

риса, як сила пам'яті, яка дозволяє закоханому перейти часові межі, через лист долаючи розлуку. Саме пам'ять, уява й надія роблять з минулого (а пам'ять, як відомо, зберігає те, що відбулося в минулому) і майбутнього єдине реальне теперішнє для того, хто пише листа на відстані від обранця серця. Саме тому американська дослідниця Дж. Г. Альтман стверджувала, що така «епістолярна ситуація, в якій обидва часові зсуви й відсутність грають таку велику роль, переходить до темпоральної невизначеності, де минуле сприймається як сучасне. Єдине можливе теперішнє – це найбільш несподіване минуле – чи це буде останній контакт, чи останній лист. У процесі листування той, хто кохає, продовжує «кохати в минулому», поки найбільш несподіване теперішнє затьмарить те минуле» [11, 132].

Своєрідність будь-якого любовного листа чи послання – наявність емоційного напруження. Адже вияв кохання – це емоції, що їх закоханий автор передає на письмі. Інтимному дискурсу притаманна безпосередність висловлення думок і почуттів, адже закоханий глибоко й сильно переживає їх, реагуючи на будь-який подразник, що спрямований на нього й проходить крізь його душу, пройняту коханням. Любовному листу, поряд з емоційністю й безпосередністю, властиві часто певний драматизм, виняткова пристрасність.

Стефанія Скварчинська зауважувала, що в любовних листах переважає емоційний чинник, який повинен відчувати адресат [12, 82]. Михайлина Коцюбинська вказувала: «У листах знаходять відображення *потаємні внутрішні процеси* – емоційні збурення, світоглядні перетворення» [5, 23].

Слід зауважити, що С. Скварчинська у розвідці «Теорія листа» наголошувала, що листи до жінок бідні на інтелектуальні речі, а багаті на побутові подробиці (наприклад, листи Цицерона, Гете) [12, 81]. Але якщо брати до уваги листи письменників, то не можна погодитися з цією думкою, тому що лише інтимною, любовною темою та пристрасною лист письменника, як правило, не обмежується. Й це не дивно. По-перше, творча особистість сама не обходиться лише темою кохання, а тому влітає в розмову зі своїм уявним адресатом ще й об'єкти своїх зацікавлень, таким чином

зацікавлюючи його й часто залучаючи до свого творчого процесу. По-друге, так склалося історично, що українські митці завжди стояли в авангарді суспільного руху й боротьби за поступ. Отже, М. Коцюбинська мала рацію, що «любовний дискурс» доводиться виокремлювати з усього традиційно-українського комплексу суспільно-мистецьких проблем» [5, 35]. Листи Кобилянської до Осипа Маковея, Куліша до Лесі Милорадовичівни, Івана Франка до Ольги Рошкевич, Уляни Кравченко, Кліментини Попович або, наприклад, листи Олександра Довженка до Олени Чернової, де, поряд із ніжними словами про кохання, є творчі роздуми, плани, які органічно вплітаються у тканину листа, – яскраво підтверджують цю тезу.

Отже, «любовні листи «портретують» свого автора напрочуд повно й виразно. Тут якнайменше «маски» й якнайбільше «обличчя»... [5, 38].

Українському письменницькому епістолярію часто дорікають браком еротизму (С. Павличко, М. Коцюбинська), але, як стверджував І. Денисюк, епістолярій Івана Франка все ж таки має такі риси (листи до Ольги Рошкевич після зустрічі з нею в готелі) [4, 371–372].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що інтимному епістолярію притаманні: 1) художність, а разом з тим, вияв творчої енергії через експресивні засоби; 2) чітка спрямованість на адресата, що, своєю чергою, сприяє вияву рис характеру кореспондентів; 3) уміння «спокушувати» обранця-обраницю з метою продовження епістолярного контакту; 4) драматизм і пристрасність; 5) еротизм; 6) емоційність, яка дає змогу розкрити «внутрішні процеси» психології автора й адресата; 7) занурення в коло суспільних та естетичних проблем (що особливо характерне для письменницького епістолярію).

Михайло Бахтін стверджував, що «будь-яке висловлювання – усне чи письмове, первинне чи вторинне і в будь-якій сфері мовленнєвого спілкування – індивідуальне й тому може відобразити індивідуальність мовця (чи того, хто пише), тобто мати індивідуальний стиль. ...індивідуальний стиль прямо входить у саме завдання висловлювання, є однією з провідних його задач...» [1, 253–255].

Загалом листи дають винятково багато для розуміння стилю письменника, усвідомлення коріння його стилю. Це одне з підтверджень загальновідомого факту, афоризму про те, що стиль – це людина. Епістолярний стиль письменників іманентно перегукується зі стилем їх творів, дає відчуття його витоків, його зумовленість як індивідуальністю митця, психологією особистості, її інтелектуальним потенціалом, емоційністю, так і «стилем доби», мистецького напрямку або школи.

Іншою ознакою висловлювання, яка визначає його композицію і стиль, М. Бахтін вважав *експресивність*, тобто «суб'єктивне емоційно оцінювальне ставлення мовця до предметно-сміслового змісту свого висловлювання. У різних сферах мовленнєвого спілкування експресивний момент має різне значення і різний ступінь сили, але є він скрізь: абсолютно нейтральне висловлювання неможливе. Оцінювальне ставлення мовця до предмета мовлення (яким би не був цей предмет) також визначає вибір лексичних, граматичних і композиційних засобів висловлювання. Індивідуальний стиль висловлювання визначається головним чином його експресивною стороною» [1, 278]. З цього виходить, що важливим показником індивідуальності стилю письменника є його мова – засіб вираження експресії автора.

У такий спосіб, серед проблем, якими займаються теоретики епістолярію, важливе місце відводиться проблемі визначення епістолярного жанру. Лист, виконуючи, в першу чергу комунікативну функцію й маючи практичну спрямованість, не втрачає художньої вартості. На поетиці листа відбивається духовний образ, темперамент, характер його автора. Природу листа чітко характеризує сукупність ознак: лист має письмову форму (замінює безпосередній контакт кореспондентів); не лише автор, але й адресат впливає на стиль, композицію і форму листа; лист поліфонічний за сутністю; на нього впливає історична доба; лист несе естетичне значення; часто є джерелом сюжетів творів письменника. Саме в такому ракурсі й бажано розглядати інтимні листи.

Інтимному листуванню кінця XIX – початку XX ст. була притаманна шаблонність

(«Щоденник самогубця»). Крім того, любовний лист, маючи найвищу ступінь інтимності, іноді – еротизму, глибоко характеризує образ автора й адресата, зображуючи їх стосунки емоційно і безпосередньо. Інтимність цих стосунків впливає на композицію (формальна – неформальна). Водночас любовний епістолярний дискурс письменників слід виокремлювати з кола інших тем, що склалося вже історично.

Отже, письменницький лист – то явище синтетичне, поліфонічне, яке розкриває перед читачем життєвий досвід автора, його позицію у соціумі, естетичне сприйняття навколишньої дійсності й визначає авторську індивідуальність.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества : сб. избр. тр. / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров. — М. : Искусство, 1986. — 444, [1] с.
2. Горак Р. Твого ім'я не вимовлю ніколи... Повість-есе про Івана Франка / Р. Горак. — К. : Академія, 2008. — 224 с.
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. — К. : Критика, 2006. — 632 с.
4. Денисюк І. Любовні історії української белетристики / Іван Денисюк // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : в 3 т., 4 кн. Т. 1 : Літературознавчі дослідження. — Львів : ЛНУ, 2005. — Кн. 1. — С. 367–379.

L. RUPENKO (ZARYTSKA)

Donetsk

THE POETICS OF THE END OF XIXth – THE BEGINNING OF THE XXth CENTURIES' EPISTOLARITY (THEORETICAL INVESTIGATION)

The intimate epistolarity of the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries is considered in the article, especially the definition of the intimate correspondence as in the narrow so in the broad senses is given. The investigation includes the background of the previous researches both in modern Ukrainian and foreign epistolography which concern the theme of the intimate letter poetics. It is defined that the intimate writer's letter of the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries has such characteristics as expressivity, polyphonism, occasionally eroticism.

Key words: intimate letter, author and addressee, expressivity, polyphonism, stereotypeness of letters.

Л. В. РУПЕНКО (ЗАРИЦЬКА)

г. Донецк

ПОЭТИКА ИНТИМНОЙ ПЕРЕПИСКИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX вв. (ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

В статье рассмотрен интимный эпистолярный конец XIX – начала XX веков: дано определение интимной переписки как в узком, так и в широком значениях. Исследование включает опыт предыдущих работ в современной украинской и зарубежной эпистолографии, касающихся темы поэтики интимного письма. Определено, что интимное писательское письмо конца XIX – начала XX веков имеет такие характеристики как экспрессивность, полифоничность, иногда – эротизм.

Ключевые слова: интимное письмо, автор и адресат, экспрессивность, полифоничность, шаблонность писем.

5. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. — К. : Дух і Літера ; Харківська правозахисна група, 2001. — 300 с.
6. Коцюбинська М. «Мати свою Беатріче...» / М. Коцюбинська // Коцюбинський М. Листи до Олександри Аплаксіної. — К. : Критика, 2008. — С. 317–336.
7. Любовь в письмах выдающихся людей XVIII и XIX века: избранные письма : по изд. 1913 г. — М. : Политиздат, 1990. — 573, [2] с.
8. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства / Ж. Ляхова // Третій Міжнародний конгрес українців. — Х., 1996. — С. 85–88.
9. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 — теорія літератури [Електронний ресурс] / Л. І. Морозова. — К., 2007. — 24 с. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07mlislj.zip>.
10. Порадник, як писати листи. — Львів : Книгарня А. Бардаха. — 33 с.
11. Altman J. G. Epistolarity. Approaches to a Form [Електронний ресурс] / Janet Gurkin Altman. — Columbus : Ohio State University Press, 1982. — 235 p. — Режим доступу : <http://kb.osu.edu/dspace/bitstream/1811/6320/1/EPISTOLARITY.pdf>.
12. Skwarczyńska S. Teoria listu. Archiwum towarzystwa naukowego we Lwowie. Wydział I Filologiczny. — T. IX. — Zesz. 1. We Lwowie nakładem towarzystwa naukowego z zasiłkiem Min-wa wyznań relig. i oświecenia publicznego pierwsza związkowa drukarnia we Lwowie, ul. Lindego / Stefania Skwarczyńska // Archiwum towarzystwa naukowego we Lwowie. — 1937. — Dział I. — L. 4, — 375 s.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2015